

ПОВІДОМЛЕННЯ

Н. М. Руденко (Київ)

Участь українців і вихідців з України в антифашистській боротьбі молдавського народу

Швидка окупація Молдавії фашистськими загарбниками не дала можливості завершити до відходу Червоної армії розпочате в республіці формування партизанських загонів і підпільних організацій, кісткою яких були здебільшого бійці винищувальних батальйонів, що з нашествиями противника припинили бойові дії. Однак з ініціативи окремих громадян, військовослужбовців Червоної армії і при підтримці підпільних партійних комітетів уже після загарбання республіки воно було продовжене.

Влітку і восени 1941 р. у тилу ворога діяло 14 підпільних організацій і груп загальною чисельністю близько 200 патріотів¹. Вони були у Кам'янському районі, Кишиневі, Кагулі, Бельцях, Бендерах, Тирасполі та інших населених пунктах.

Розгром наприкінці вересня 1941 р. республіканського підпільного партійного центру, втрата зв'язку партизанів з ЦК КП(б) Молдавії стали причиною того, що підпілля не набуло централізованого розвитку. Тому кожна організація чи група діяла сама по собі.

Незважаючи на труднощі в розвитку руху Опору, ворог з перших же кроків відчув активне протиборство молдавського народу, на зростання якого, особливо у Придністров'ї, значний вплив справила оборона Одеси. Саме в цей період на окуповані землі, у тому числі в Молдавію, були направлені організатори підпілля, зв'язкові, партизанські загони і диверсійно-розвідувальні групи, які завдяки розгортанню боротьби в тилу ворога мали підтримати радянські війська, що захищали Одесу. У другій половині вересня тільки штаб Приморської армії направив у суміжні райони Молдавії і Одеської області 8 партизанських загонів (загалом близько 400 патріотів)².

Після залишення частинами Червоної армії Одеси партизанська боротьба в Молдавії пішла на спад. З осені 1941 р. до початку 1944 р. основними її формами у республіці були диверсійна й агітаційна діяльність понад 40 підпільних організацій і груп.

Партизанські формування і підпільні організації, створені у Молдавії ще до відходу частин Червоної армії, а з окупацією республіки — у тилу ворога, молдавські історики умовно відносять до перших двох груп підпільно-партизанських сил.

Третю групу становлять створені у Білорусії і в Україні із завданням виходу на територію Молдавії рейдові партизанські загони і сформовані на їх базі 1-ше, 2-ге і 3-тє Молдавські партизанські з'єднання, четверту — загони і групи, закинуті у 1944 р. в Молдавію Молдавським відділом Українського штабу партизанського руху (УШПР), військовими радами фронтів і армій³.

Враховуючи той факт, що підпільно-партизанська боротьба розгорталася на окупованій території як єдине для всіх народів СРСР суспільно-політичне явище, вона мала яскраво виражений інтернаціональний характер. Українці і вихідці з нашої республіки взяли участь у всіх чотирьох основних групах підпільно-партизанських формувань.

Відсутність на окупованих територіях Молдавського підпільного центру, втрата зв'язку з керівництвом республіки і ряд інших обставин

спонукали молдавських патріотів встановлювати контакти з підпільниками і партизанами суміжних областей України.

Прикладом такої співдружності може бути діяльність Кам'янської районної підпільної партійної організації, до складу якої влітку 1942 р. входило 94 чол., з яких 33 — молдовани, 35 українці, 4 росіяни, решта — представники інших народів. Хоробро воювали колишні директор школи с. Слобідка Кодимського району Одеської області Б. А. Гаврисевич, голова колгоспу с. Болган Піщанського району Вінницької області С. В. Волянський, секретар Комишевської районної Ради депутатів трудящих Запорізької області І. І. Доценко⁴.

Багато зробив для створення у Кам'янському районі підпільних партійних організацій уповноважений ЦК КП(б) України, другий секретар (до війни) Комсомольського райкому партії Вінницької області М. Ф. Підгаєцький. У лютому і травні 1943 р. він зустрічався з патріотами Кам'янської районної підпільної організації і обговорював питання про створення у районі партизанського загону і передання організації зброї⁵.

Громадяни України взяли участь у формуванні підпілля в Тирасполі, де утворилося кілька підпільних груп. В одній з них, що виникла наприкінці 1941 р. на чолі з В. С. Паніним, з 13 патріотів чотири — М. А. Сосідько, Є. П. Сочинська, О. М. Топор, А. К. Петровська — були українцями⁶.

Входили вихідці з України, зокрема І. Ф. Бояр із Вінницької області, А. С. Коротецький (Коломієць) із Харківської області, і до складу створеної у 1942 р. підпільної партійної організації селища Григоріополь⁷.

Здебільшого з молдаван, українців і росіян склалися виниклі у м. Сороки наприкінці 1941 — на початку 1942 р. підпільно-патріотичні групи Г. І. Гуменного і Г. М. Булата, що об'єднували понад 40 патріотів⁸, а також 11 підпільних груп м. Бендери, що вели боротьбу з ворогом з липня 1941 по грудень 1943 р.⁹

Через відсутність на окупованій території Молдавії керівного підпільного центру партизанська і підпільна боротьба у республіці не набула належного розвитку. З метою її налагодження і подальшого розгортання на початку грудня 1942 р. при УШПР було створено Молдавський відділ. УШПР надав йому допомогу в доборі і підготовці спеціалістів для організації партизанських загонів на території Молдавії, закиданні їх у тил ворога, керівництві народною боротьбою в республіці. Зокрема, з 200 організаторів партизанської боротьби, підготовлених Молдавським відділом взимку 1942/43 р., значна кількість навчалася у школі УШПР¹⁰⁻¹¹.

Існування Молдавського відділу, а також успіхи Червоної армії на фронті сприяли зростанню бойової активності вже діючих підпільно-партизанських груп і створенню нових. Влітку 1943 р. антифашистське підпілля діяло у всіх районах Придністров'я. Наприкінці 1943 р. чисельність Кам'янської районної підпільної організації збільшилася до 150 чол. Значно поповнилася у 1943 р. й підпільна партійна організація селища Григоріополь. Цілком імовірно, що в них зросла і кількість громадян України. У Григоріополі навесні 1943 р. з'явилася ще одна молодіжна організація на чолі з М. Г. Ричковим. Поряд з молдаванами, росіянами, представниками інших народів СРСР у ній боролися з ворогом українці Б. П. Арсененко, І. Є. Ганущак, В. Х. Іщенко¹².

Чимало жителів сусідніх із Молдавією українських сіл Чорна і Римарівка Одеської області входили до складу створеної на початку 1943 р. у м. Дубоссари підпільно-патріотичної групи на чолі з М. Д. Молчановим, приблизно 20 українських патріотів із Фрунзівського району Одеської області були членами іншої дубоссарської підпільної організації, очолюваної М. І. Куликовим.

Для розвитку підпільної боротьби в Молдавії важливе значення мало створення у травні 1943 р. Рибницького районного підпільного партійного комітету, секретарем якого певний час був колишній завідувачий військовим відділом Лосинівського райкому партії Чернігівської області В. І. Рибалко. Комітетові вдалося сформувати кілька підпільних осередків і груп у молдавських і сусідніх із Молдавією українських селах, внаслідок чого в організації, в якій було майже 100 патріотів, боролосся з ворогом чимало українців¹³.

З метою розгортання в республіці партизанського руху ЦК КП(б) Молдавії прийняв рішення про створення на початку 1943 р. на території України і Білорусії молдавських партизанських загонів, які після відповідної підготовки повинні були вийти з Полісся в Молдавію. Їх організацією мав займатися УШПР, у тому числі Молдавський відділ.

Найбільш зручним місцем для десантування і початку діяльності молдавських організаторських груп було визнано Лельчицький район Поліської області, на території якого партизанське з'єднання О. М. Сабурова мало великий аеродром, завдяки якому УШПР забезпечував партизанів, у тому числі молдавських, що дислокувалися там, зброєю, боєприпасами, організаторами нових груп.

Саме на цей аеродром 13 березня 1943 р. прибули перші 13 організаторів партизанського загону¹⁴⁻¹⁷. До його командного складу входили представники молдавського — М. А. Кожухар (командир), українського — П. Ф. Бондар, О. Г. Дручин, В. А. Конечний, російського — І. Ф. Карандеев і білоруського — І. Г. Скороходов народів¹⁸.

На початок квітня 1943 р. загін здебільшого сформувався, одержав назву ім. Г. І. Котовського і деякий час був базою для створення інших молдавських загонів з прибулих сюди організаторських груп¹⁹.

9 травня 1943 р. на аеродром О. М. Сабурова була десантована група організаторів ще одного молдавського загону, сформованого 20 травня, — «За визволення Радянської Молдавії». Командиром і комісаром його були призначені уродженці України Д. Ю. Бабич і Г. В. Львов²⁰.

З перетворенням першого молдавського загону на з'єднання у середині травня 1943 р. уродженець України Ф. О. Томаш * став начальником його штабу, Л. С. Дяченко із Любашівського району Одеської області ввійшов до складу групи працівників штабу. До 4 червня представники командного складу майбутнього 1-го Молдавського з'єднання прибули у партизанські загоны, а на 10 червня формування його було завершено²¹.

У різний час до командного складу загону ім. Г. І. Котовського цього з'єднання входили вихідці з України М. Ф. Сорока (командир) і А. Г. Дручин (комісар). Начальником штабу загону ім. О. В. Суворова був уродженець Баранівського району Житомирської області В. П. Кирилюк, командиром загону ім. К. Є. Ворошилова — уродженець с. Миропіль Дзержинського району Житомирської області В. І. Тимошук, а комісаром його — виходець із Кам'янець-Подільської області І. Л. Щетинський.

До 22 липня 1943 р. з'єднання вийшло в Городницький район Житомирської області. На цей час у ньому налічувалося 257 партизанів. Інтенсивне зростання його відбувалося за рахунок мешканців Городницького, Ємільчинського, Новоград-Волинського і Шепетівського районів Житомирської і Кам'янець-Подільської областей, колишніх військовослужбовців Червоної армії.

Із серпня — вересня 1943 р. з'єднання дислокувалося у Славутських, Баранівських і Городницьких лісах Кам'янець-Подільської і Житомирської областей²². На 1 жовтня загальна чисельність його становила 872 чол., з яких 367 були нашими співвітчизниками²³. Найбільшим воно було на 1 січня 1944 р. — 2892 чол., з яких 1443 — українці²⁴.

У зв'язку з тим, що здійснена його командуванням у червні 1943 р. спроба прорватися до Молдавії по глибоких тилах фашистських військ

закінчилася невдало, восени і взимку 1943 р. партизани вели бойові дії на території України.

Чимало партизанів-українців виявили у боротьбі з ворогом зразки героїзму і відваги, за що удостоєні високих урядових нагород. Наприклад, В. І. Тимошуку 24 березня 1944 р. присвоєно звання Героя Радянського Союзу²⁵, Ф. О. Томаш 18 листопада 1943 р. нагороджений орденом Червоного Прапора і представлений 14 липня 1944 р. до нагородження орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня, Л. С. Дяченко нагороджений 18 листопада 1943 р. орденом Червоної Зірки і представлений 14 листопада 1944 р. до нагородження орденом Леніна²⁶.

Прославилися і партизанки-українки, зокрема член диверсійно-підривної групи Є. Г. Лукашук, розвідниця Галина Назаренко (Козаренко), начальник шифрувального відділення штабу з'єднання О. С. Голикова, фельдшер Б. А. Государська (Гусарська), радистка Г. К. Буряк, зв'язкова І. А. Калюжинська та ін.

1-ше Молдавське з'єднання виконало поставлені перед ним завдання — деякі його групи вийшли на територію Молдавії і діяли там. Здійснивши ряд складних рейдів по глибоких тилах противника, пройшовши при цьому близько трьох тисяч кілометрів, воно зустрілося з частинами Червоної армії, хоча не дійшло до Дністра 45—50 км. 54 партизани-українці у боях з ворогом загинули.

Чимало громадян України боролися з гітлерівцями також у складі 2-го Молдавського з'єднання, сформованого 5 вересня 1943 р. Деякий час воно діяло на залізницях Коростень — Сарни, Рокитне — Олевськ. 3 січня 1944 р. у Рокитнівському районі партизани зустрілися з радянськими військами. 16 січня 1944 р. формуванню під час визволення спільно з частинами Червоної армії райцентра Володимирець Ровенської області вдалося вийти у тил ворога. Просуваючись по Ровенській, Львівській і Тернопільській областях, партизани мали 8 сутточок з формуваннями УПА. Велика насиченість гітлерівців, що відступали, перешкоджала виходу з'єднання на територію Молдавії. 28 лютого 1944 р. воно вдруге з'єдналося з радянськими військами, спільно з якими вело бої з ворогом у районі м. Оргеєв, але вийти в тил гітлерівців не змогло. 3 червня 1944 р. воно було розформоване²⁷.

За час бойової діяльності з'єднання в його складі воювали 418 партизанів, серед яких — 204 українці²⁸. Половина їх — це люди віком від 15 до 25 років (104 чол.), більшість — селяни, майже половина з яких (61 чол.) до війни працювала у власному господарстві, переважна більшість (124 чол.) — неписьменні, малописьменні люди або ж такі, що мали освіту не вище четвертого класу²⁹.

У 2-му Молдавському з'єднанні українці перебували на різних посадах: Я. П. Шкрябач був його командиром, В. Т. Дроздов — комісаром, П. М. Данько — начальником штабу, О. Д. Гудимов — заступником командира з'єднання по розвідці, К. С. Павлушенко, В. І. Белецький, О. П. Шкурпатський займали посади командирів взводів, Д. О. Шумський, О. М. Новак, І. М. і П. В. Зайковські, Ф. Г. Шелестовський, І. Г. Прокопенко — командирів відділень, Н. І. Гречанок і К. Т. Стещук були фельдшерами, В. Є. Поляков — радистом.

8 наших співвітчизників загинули в бою і пропали безвісти. Загинули в бою Сава Сугнач і О. М. Шакалов, вбито на посту В. П. Примака, загинув під час розвідки Д. І. Павлусенко, у січні 1944 р. пропали безвісти розвідники М. Г. Олійник, А. Д. Налепко, П. О. Гнатюк і боець П. М. Барабаш³⁰.

Як свідчить «Цифрова таблиця про склад 3-го Молдавського з'єднання», складена його командиром полковником Я. О. Мухіним, 74 представники українського народу* взяли участь у бойових діях з ворогом у складі цього формування³¹.

31 грудня 1943 р. Я. О. Мухін, призначений 18 грудня командиром 3-го Молдавського з'єднання, на чолі загону з 18 чол. спільно з сек-

ретарем ЦК КП(б) Молдавії І. І. Альошиним у районі м. Овруч Житомирської області перейшов лінію фронту і 1 січня 1944 р. прибув на базу 2-го Молдавського з'єднання, де мав на основі трьох загонів 1-го Молдавського з'єднання сформувати велике партизанське угруповання.

Разом із з'єднанням Я. П. Шкрябача загін Я. О. Мухіна 7 січня розпочав рейд по тилах німецько-румунських військ. Але становище на фронті і у тилу ворога не сприяло діям великого партизанського угруповання. Я. О. Мухін із загonom в 38 чол. розпочав самостійний рейд. У складній военній обстановці і кліматичних умовах партизани, вміло маневруючи, пройшли по території України і вийшли на землю Молдавії, де успішно провели 17 бойових операцій. На час переходу кордону МРСР у складі загону перебувало 58 партизанів, серед яких 31 українець³².

З 31 грудня 1943 р. по 20 квітня 1944 р. формування виросло до 178 чол., з боями пройшло по тилах ворога 1794 км, взявши участь у визволенні разом із військами 2-го Українського фронту Кам'янського, Рибницького, Резінського, Оргеєвського та інших районів республіки, провело 33 бойові і диверсійні операції³³.

За активну участь у бойовій і диверсійній діяльності в тилу ворога на території Молдавії 72 партизани представлені до нагородження орденами і медалями, серед них 32 українці³⁴.

Створення в Україні молдавських партизанських з'єднань з метою виходу їх на окуповану територію Молдавії було значною допомогою українського народу молдавському в боротьбі зі спільним ворогом. Але вона надавалася й іншим шляхом.

Організаторські групи українських партизанів під командуванням І. О. Артюхова, П. М. Морозова, Д. Б. Мурзіна, направлені на початку 1944 р. УШПР у південно-західні області України, мали із наближенням лінії фронту йти до Молдавії.

Український партизанський загін «Смерть німецьким окупантам» під командуванням П. І. Варфоломеева, що діяв у дніпровських плавнях, пройшовши по тилах ворога від Миколаївської області до кордонів Молдавії, у лютому 1944 р. вийшов на територію Одеської області, а незабаром — Тираспольського і Оргеєвського районів Молдавії.

Партизанські загопи М. М. Струкачева, М. Г. Тугушева, П. Крипопуло, які у березні 1944 р. вийшли у тил ворога на територію Молдавії, допомогли частинам Червоної армії форсувати Дністер у районі населених пунктів Атаки і Сороки. Організаторська група українських партизанів на чолі з Героєм Радянського Союзу О. В. Тканком, що в середині березня 1944 р. десантувалася у Чернівецьку область, виросла у загін, який вів бойові дії з ворогом у суміжних районах України й Молдавії.

Паралельно УШПР і Молдавський відділ надавали безпосередню допомогу молдавським патріотам, які діяли у глибокому тилу ворога. Це здійснювалося шляхом підготовки й десантування в Молдавію невеликих партизанських загонів, організаторських і диверсійно-організаторських груп. Так, у січні — березні 1944 р. УШПР і Молдавським відділом були десантовані на територію Молдавії загопи і групи (загальною кількістю 84 чол., серед яких 48 були вихідцями з України), очолювані С. Д. Автенієвим, А. І. Лисициним, І. І. Лисовим, А. Й. Макаренком, Є. І. Петровим, Т. Ф. Прокіним, М. В. Смілевським, С. І. Строговим, І. Ф. Чечоткіним. П'ять з названих командирів — С. Д. Автенієв, А. І. Лисин, А. Й. Макаренко, М. В. Смілевський, І. Ф. Чечоткін — українці за походженням. Комісарами й начальниками штабів вказаних формувань були здебільшого громадяни України. Німецько-румунські війська більшість цих груп розбили або розсіяли, лише групам С. Д. Автенієва, Є. І. Петрова і І. І. Лисова вдалося закріпитися і розпочати бойові дії.

Розгром десантованих партизанських загонів і організаторських груп — результат активізації діяльності румунських каральних органів, що її спричинили наступальні дії Червоної армії, а в зв'язку з цим необхідності очищення своїх тилів від партизанських формувань.

У березні — квітні 1944 р. частини Червоної армії визволили Придністров'я і північну частину Правобережної Молдавії. Це значно сприяло розгортанню боротьби з ворогом у центральних і західних районах Молдавії, де до цього часу через відсутність природних умов діяли лише підпільні організації молдавських патріотів.

Для налагодження партизанської боротьби у Молдавію представництвами УШПР при військових радах 2 і 3-го Українських фронтів протягом травня — липня було закинуто ряд невеликих партизанських формувань. Із 151 партизана, які входили до названих груп, 65 були нашими співвітчизниками*.

Більшість груп була десантована у трикутник Кишинів — Тирасполь — Котовськ, деякі з них — на відстані кількох десятків кілометрів на захід від Кишинева і Котовська, схід і південний схід від Тирасполя.

Героїчно воювали партизани загону, очолюваного українцем М. А. Лясоцьким. За місяць бойових дій у районі на північний схід від Кишинева загін провів, крім дрібних сутичок, дві значні операції проти румунських солдатів, що здійснювали облави поблизу розташування партизанів. Десантниками було знищено більше як 70 ворожих солдатів³⁵.

Найбільше представників українського народу — 34 з 53 — воювали у партизанському загоні під командуванням В. О. Шпака, понад половина їх (6 чол.) була у диверсійній групі О. В. Корецького, половина (4 чол.) — у диверсійно-розвідувальній групі О. І. Костелова³⁶.

Для розгортання партизанської боротьби молдавського народу і керівництва нею у перших числах липня 1944 р. з Києва до м. Сороки передислокувався, по суті, заново сформований Молдавський відділ УШПР, очолюваний Я. О. Мухим³⁷. У липні — на початку серпня йому і штабам партизанського руху при військових радах 2 і 4-го Українських фронтів вдалося підібрати необхідну кількість людей для створення 6 молдавських партизанських загонів, а також групи перекладачів (4 особи) для штабу партизанського руху при Військовій раді 2-го Українського фронту.

Я. О. Мухін вважає, що, якби Молдавський відділ було переведено в республіку на три місяці раніше, вдалося б створити не 6 партизанських загонів, а десятки, що дало б можливість розгорнути дійсно масовий партизанський рух. У зв'язку з цим передчасним був, на його думку, розпуск 1 і 2-го Молдавських з'єднань, особовий склад яких можна було б використати для створення партизанських загонів з подальшим закиданням їх у тил ворога³⁸.

Із 18 представників командно-політичного складу загонів шість були уродженцями України: командири загонів ім. Г. І. Котовського — А. В. Обушинський, ім. С. Г. Лазо — М. А. Червоний, начальники штабів загонів ім. І. І. Альошина — В. Й. Сичинський, ім. С. Г. Лазо — П. С. Рослик, ім. М. В. Фрунзе — Г. М. Федорук, ім. К. Є. Ворошилова — Г. К. Духопелов³⁹.

Серед невеликого жіночого колективу молдавських партизанських загонів були також три громадянки України: лікар партизанського загону ім. К. Є. Ворошилова В. І. Котвицька, радистка загону ім. М. В. Фрунзе А. Ф. Зубкова, командир групи підричників загону ім. С. Г. Лазо Є. А. Полянська⁴⁰.

Значними є досягнення останніх шести партизанських загонів, у складі яких воював 31 громадянин України (загальна кількість — 129 партизанів на час десантування): вбито 2413 військовослужбовців противника, пушено під укіс 8 військових ешелонів, знищено 91 автомобіль, пошкоджено 200 м телеграфно-телефонних ліній, взято великі трофеї.

Партизани запобігли вивезенню до Німеччини 36 тис. місцевих жителів і 17600 голів великої рогатої худоби.

Молдавські партизанські загони дезорганізовували тиллові комунікації противника, перешкоджали будівництву оборонних споруд, чим відволікали значні сили ворожих військ. Вони вели розвідку і своєчасно передавали цінну інформацію радянському командуванню.

Загони втратили вбитими 12 чол., зокрема командира партизанського загону ім. С. Г. Лазо М. А. Червоного, який загинув під час приземлення, начальника штабу загону ім. М. В. Фрунзе Г. М. Федорука. Такими, що пропали безвісти, загони втратили 15 партизанів, але загалом зросли на 93 чол.⁴¹

Після розформування партизанських загонів у вересні 1944 р. їх особовий склад було передано у розпорядження командування Червоної армії і рекомендовано на керівну роботу.

Отже, представники українського народу взяли найактивнішу участь у розгортанні підпільно-партизанської боротьби на окупованій території Молдавії. З перших днів війни підтримка молдавських патріотів здійснювалася шляхом безпосередньої участі у боротьбі підпільних організацій і груп наших співвітчизників, які з різних причин проживали у республіці (на 1941 р.— понад 200 тис. чол.). Згодом українські партизанські загони перебазовувалися на територію Молдавії і вели спільні бойові дії з молдавськими патріотами у прикордонних районах обох республік, а українці прикордонних з Молдавією районів брали участь у підпільній боротьбі молдавського народу.

На розгортання діяльності молдавських підпільно-партизанських формувань значною мірою вплинули і громадяни України з числа воїнів Червоної армії, що опинилися в тилу ворога. Вони входили до складу майже всіх місцевих підпільно-партизанських з'єднань.

З утворенням при УШПР Молдавського партизанського відділу участь українців у розгортанні підпільно-партизанської боротьби на території Молдавії набрала більш різноманітних і дієвих форм і здійснювалася шляхом надання допомоги у доборі і підготовці командного складу для молдавських підпільно-партизанських формувань, десантуванні їх у Молдавію, керівництві боротьбою.

¹ Партизанское движение в Молдавии // Великая Отечественная война: Энциклопедия.— М., 1985.— С. 535.

² Афтенюк С., Елин Д. и др. Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг.— Кишинев, 1970.— С. 212.

³ Левит И. Э. Некоторые итоги и задачи изучения истории народной борьбы против фашистских захватчиков на временно оккупированной территории МССР в 1941—1944 гг. // Известия Академии наук Молдавской ССР. Серия общественных наук.— 1975.— № 2.— С. 9.

⁴ Гратинич С. А. На левом берегу Днестра, 1941—1944: Страницы совместной борьбы трудящихся смежных районов Молдавии и Украины против немецко-румынских фашистских захватчиков.— Кишинев, 1985.— С. 68—70.

⁵ Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни (1941—1945 рр.): 36. документів і матеріалів.— Одеса, 1971.— С. 188; Бурченко Д. Т. Рейд к Южному Бугу.— К., 1988.— С. 207, 208.

⁶ Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза, 1941—1945: Сб. документов и материалов в 2-х т.— Кишинев, 1975—1976.— Т. 2.— С. 587.

⁷ Там же.— С. 596; Коммунистическое подполье Молдавии, 1941—1944.— Кишинев, 1984.— С. 54, 55; Гратинич С. А. На левом берегу Днестра, 1941—1944.— С. 71, 72.

⁸ В излучине среднего Днестра: (Очерк истории города Сороки).— Кишинев, 1975.— С. 102; Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза, 1941—1945.— Т. 2.— С. 593; Нерушимая дружба украинского и молдавского народов в период социализма.— К., 1980.— С. 219.

⁹ Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза, 1941—1945.— Т. 2.— С. 360, 587; Туфар Н. Бойцы подполья: (Из истории борьбы трудящихся Молдавии против фашистских захватчиков).— Кишинев, 1976.— С. 32—34.

^{10—11} Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України), ф. 89, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 2; Левит И. И. Указ. соч.— С. 8, 10; Нерушимая дружба украинского и молдавского народов в период социализма.— С. 222.

- ¹² Коммунистическое подполье Молдавии, 1941—1944.— С. 57, 60; Гратич С. А. На левом берегу Днестра, 1941—1944.— С. 95, 96.
- ¹³ Коммунистическое подполье Молдавии, 1941—1944.— С. 32, 33.
- ^{14—17} ЦДАГО України, ф. 89, оп. 1, спр. 1, арк. 2, 3.
- ¹⁸ Там же, спр. 23, арк. 9—12.
- ¹⁹ Там же, спр. 1, арк. 3, 4; спр. 2, арк. 2.
- ²⁰ Там же, спр. 1, арк. 4, 5; спр. 23, арк. 10, 11.
- * За деякими документами, Ф. Г. Томаш (ЦДАГО України, ф. 89, оп. 1, спр. 1, арк. 5).
- ²¹ ЦДАГО України, ф. 89, оп. 1, спр. 1, арк. 5, 6; спр. 23, арк. 9, 10.
- ²² Там же, спр. 1, арк. 22, 23, 28, 39—41, 44.
- ²³ Там же, спр. 15, арк. 9.
- ²⁴ Там же, спр. 1, арк. 45, 47; спр. 15, арк. 15.
- ²⁵ Там же, спр. 1, арк. 67, 210, 244; Золотые Звезды Полесья: Очерки о Героях Советского Союза.— К., 1985.— С. 430—432.
- ²⁶ ЦДАГО України, ф. 89, оп. 1, спр. 1, арк. 247; спр. 20, арк. 2; спр. 23, арк. 44.
- ²⁷ Там же, ф. 90, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 2.
- ²⁸ Там же, арк. 111.
- ²⁹ Там же, спр. 2, арк. 1—22.
- ³⁰ Там же, арк. 54, 55.
- * За іншими джерелами, 86 партизанів (ЦДАГО України, ф. 91, оп. 1, спр. 1, арк. 4; спр. 2, арк. 1; ф. 166, оп. 3, спр. 137, арк. 15).
- ³¹ ЦДАГО України, ф. 91, оп. 1, спр. 1, арк. 27.
- ³² Там же, арк. 3, 4; спр. 2, арк. 4, 5.
- ³³ Там же, спр. 1, арк. 4.
- ³⁴ Там же, спр. 2, арк. 10, 11.
- * Національність і місце народження чотирьох партизанів встановити не вдалося.
- ³⁵ ЦДАГО України, ф. 62, оп. 4, спр. 211, арк. 1, 14, 17, 31—33.
- ³⁶ Там же, спр. 404, арк. 9—13; спр. 166, арк. 43; спр. 171, арк. 97, 100, 102, 104.
- ³⁷ Там же, оп. 1, спр. 158, арк. 21.
- ³⁸ Там же, арк. 48, 49.
- ³⁹ Там же, арк. 10—13, 25; оп. 4, спр. 8, арк. 43, 44; спр. 36, арк. 2, 3, 28, 29; спр. 253, арк. 3; спр. 254, арк. 3; спр. 381, арк. 26, 41; ф. 89, оп. 1, спр. 24, арк. 1/2, 10, 11, 15, 16, 18, 19.
- ⁴⁰ Там же, ф. 62, оп. 4, спр. 8, арк. 43, 46, 47; спр. 253, арк. 3; спр. 381, арк. 26.
- ⁴¹ Там же, оп. 1, спр. 158, арк. 41—43, 124.

С. Я. Єлисаветський (Київ)

Євреї в антифашистському Опорі й радянському підпільно-партизанському русі в Україні

У роки другої світової війни євреї були не тільки жертвами фашизму, вони ще воювали проти гітлерівських загарбників у лавах Радянських Збройних Сил, інших союзних армій, брали участь в антифашистському підпіллі, вели боротьбу проти окупантів у партизанських загонах.

У даній розвідці мова йтиме про опір геноциду та участь євреїв у партизанському русі на території України.

Відомо, що в республіці гітлерівські айнзацгрупи знищували єврейське населення майже відразу після окупації міст, як, наприклад, у Києві. Гетто, якщо і створювалися, то існували недовго і правили за місце збору для наступного тотального знищення євреїв. Такі обставини значно обмежували можливість опору акціям холокосту, тим більше організації партизанських дій. Але матеріали Надзвичайної державної комісії по розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників, підрозділів Комісії в областях і містах України свідчать про численні факти опору приречених євреїв.